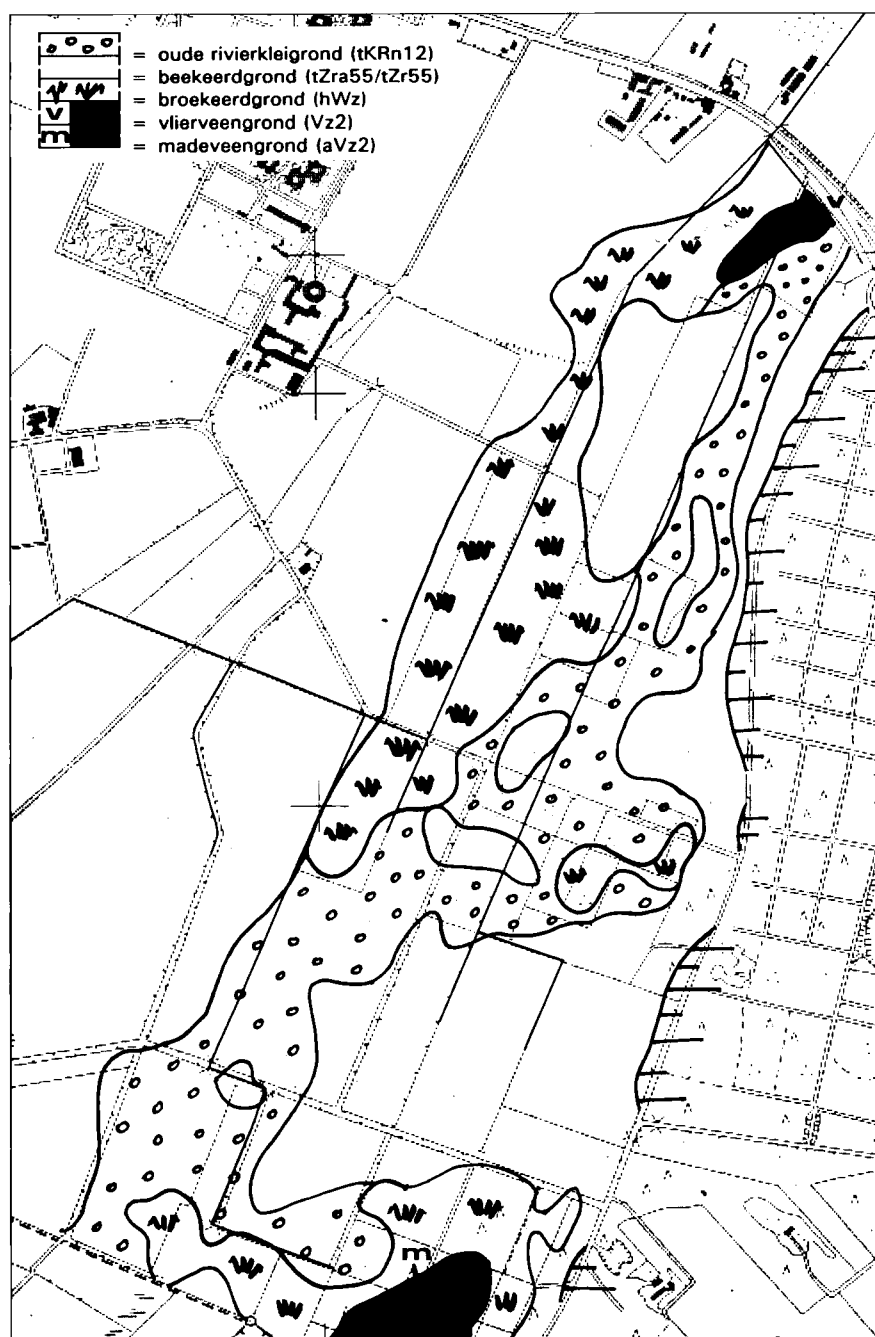

ONTSTAANSGESCHIEDENIS EN LANDSCHAP HAESELAARSBROEK

H.J.M. van Buggenum, Rijdtstraat 118, 6114 AM Susteren

De huidige potenties en actuele waarden op het gebied van natuur en landschap, maar ook het agrarisch en bosbouwkundig gebruik van het Haeselaarsbroek en directe omgeving, zijn vooral te danken aan de bijzondere geomorfologische situatie. Hierbij vormen aspecten op het gebied van reliëf, bodemgesteldheid, hydrologie en menselijk ingrijpen de belangrijkste sturende factoren.

GEOMORFOLOGIE

Het Haeselaarsbroek maakt onderdeel uit van de Centrale Slenk (of Roerdalslenk), een dalend gebied dat begrensd wordt door twee breuken in de ondergrond: de Feldbiss en de Peelrandbreuk. De geomorfologie die thans nog herkenbaar is dateert uit het zogenaamde Pleistoceen. De oostzijde van het broek wordt begrensd door het hoogterras van de Rijn, een rivier die hier ten tijde van het midden-Pleistoceen (800.000 tot 130.000 jaar geleden) grof zand en grind heeft achtergelaten (Formatie van Sterksel). Het Haeselaarsbroek is pas in het laat-Pleistoceen ontstaan (130.000 tot zo'n 10.000 jaar geleden). In die tijd stroomde hier de Maas. We hebben dan ook te maken met het meest oostelijk gelegen oude laagterras van de Maas, namelijk het terras van St. Joost (Formatie van Kreftenheye; STIBOKA, 1972).

BODEM

Het is niet verwonderlijk dat de bodem van het Haeselaarsbroek voor een groot deel bestaat uit natte, licht zavelige oude rivierkleigrond (tKRn12, kalkarm met zand beginnend tussen 40 en 80 cm diepte) en sterk lemige beekeerdgrond (tZra55 en tZr55; figuur 1). Met name in de zuidelijke en noordwestelijke randzone heeft zich een moerige broekeerdgrond (hWz) kunnen ontwikkelen, met een 20 tot 40 cm dikke kleigeveraarde moerige bovengrond op zand binnen 40 cm diepte. In het natste deel van de noordelijk gelegen Walenwei, waar vroeger het water stagneerde, komt vlieveengrond voor (Vz2; kleiarm,

FIGUUR 1. Bodemgesteldheid van het Haeselaarsbroek (naar STIBOKA, 1965).

FIGUUR 2.
Het landschap rond
Abdij Lilbosch in 1891
(uit HISTORISCHE ATLAS
LIMBURG, 1989).

FIGUUR 3.
Het huidige landschap
rond Abdij Lilbosch.

niet veraarde moerige bovengrond op zand binnen 80 cm). Van de veengrond in het zuidelijk deel van het Haeselaarsbroek is de bovengrond veraard en wordt er gesproken van madeveengrond (aVz2). Dit gedeelte ligt echter buiten het beheersgebied Lilbosch.

De grondwaterstand is plaatselijk hoog en vanuit het enkele tientallen meters hoger gelegen Rijnterras stroomt kwelwater naar het lager gelegen Haeselaarsbroek. De grondwaterstanden komen met name in het winterhalfjaar dicht bij het maaiveld (grondwatertrap II tot III).

HET OUDE LANDSCHAP

De landschapsvorming past goed in deze geomorfologische en bodemkundige context. LOCHT (1977) geeft een uitgebreid overzicht van de vegetatiegeschiedenis van deze omgeving vanaf de oudste Dryas-tijd (20.000 jaar geleden), zoals die kan worden afgeleid uit pollenonderzoek. Nadat het landijs zich na de laatste ijstijd (zo'n 9.600 jaar geleden) heeft teruggetrokken, heeft vrijwel geheel Pleistoceen-Nederland zich vanuit een subarctisch parklandschap ontwikkeld tot een boslandschap. Het hoogterras raakte in eerste instantie begroeid met dennen- en berkenbossen. Later vestigden zich ook soorten als de Zomereik (*Quercus robur*) en Beuk (*Fagus sylvatica*). De afgelopen duizenden jaren is het bosstype naar gelang de klimatologische omstandigheden en bodemtype regelmatig van karakter veranderd.

Daar waar de Maas heeft gestroomd waren

aanvankelijk diepe meren aanwezig met diverse soorten fonteinkruiden (*Potamogeton* sp.), Waterlelie (*Nymphaea alba*) en Aarvederkruid (*Myriophyllum spicatum*). Later verlandden deze meren en maakten ze plaats voor uitgestrekte moerassen met rietvegetaties waarin Riet (*Phragmites australis*), egelskop (*Sparganium* sp.), Kleine lisdodde (*Typha angustifolia*) en russen (*Juncus* sp.) voorkomen. Overal waren er (voedselarme) plassen en vennen, met hun kenmerkende, bijzondere vegetaties. Langs de randen van de moerassen zullen ongetwijfeld wilgen-, elzen-, essen- of berkenbroekbossen aanwezig zijn geweest, die hoe langer hoe verder doordrongen in het verlandende moeras ('moerasbos'). Een soort als de Hazelaar (*Corylus avellana*) voelde zich eveneens thuis op de aanwezige vochtige, rijkere oude rivierkleigronden.

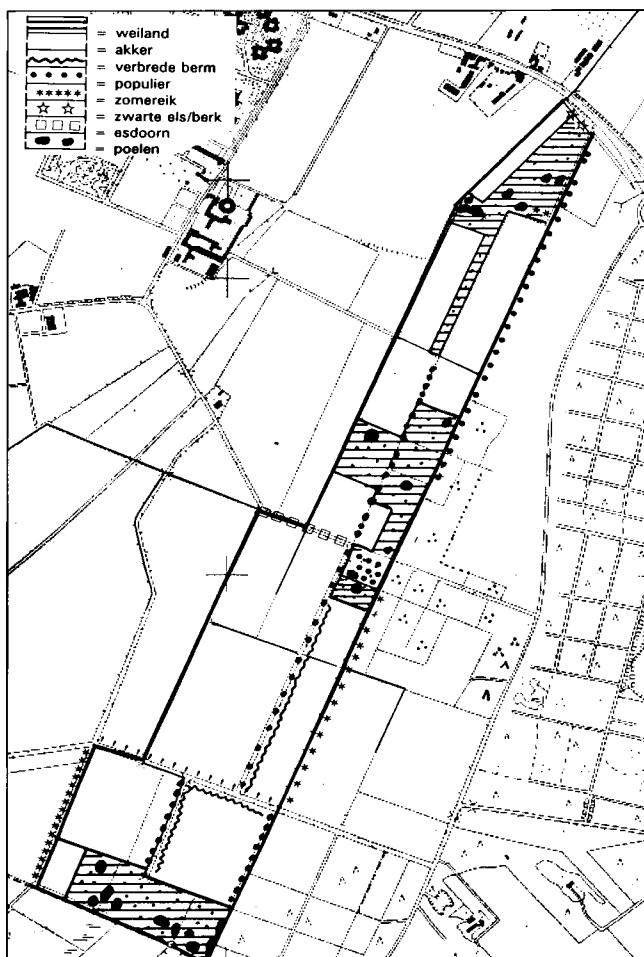
De eerste menselijke activiteiten hebben voor het eerst zo'n 4000 jaar geleden een duidelijke invloed op het landschap gehad. De eerste permanente vestigingen vonden plaats op de randen van de aanwezige terrassen. De hoger gelegen bossen werden gekapt en maakten plaats voor nederzettingen, akkers en (in meer recente tijden) op voedselarme zandgronden voor heidevelden. De vochtige tot natte beek- en rivierdalen leenden zich goed voor wei- en hooiland. In latere tijden werden de akkers omgeven door houtwallen en meidoornhagen om vee- en wildvraat tegen te gaan.

Bovenstaande ontwikkeling geldt ook voor de omgeving van het Haeselaarsbroek. Het broekgebied is tot het einde van de vorige eeuw nog niet ontgonnen en nog voor een groot deel in haar oorspronkelijke staat aanwezig (figuur 2). Wel zijn inmiddels, waarschijnlijk als gevolg van de behoefte aan hout, de grotere bomen gekapt. Hiervan heeft een lichtminnende soort als de Hazelaar geprofiteerd. Mogelijk dat hierin een aanwijzing gevonden kan worden voor de thans gehanteerde naam van 'Heiselaar Broek' of 'Haeselaarsbroek' (Haeselaar betekent in het Echter dialect Hazelaar). In de omgeving is het eeuwenoude agrarische gebruik goed herkenbaar. Het kaartblad van het gebied uit 1891 toont rondom klooster Lilbosch de door houtwallen omgeven akkers. De hoger gelegen terreinen hebben een heideachtige begroeiing met

hier en daar bossages, terwijl het broekgebied zelf niet of nauwelijks in cultuur is gebracht. Grote delen staan aangegeven als moerasachtig gebied ('Heiselaar broek'). Wel heeft de mens pogingen ondernomen om het broek te ontwateren: de Pepinusbeek loopt als een kaarsrechte ontwateringssloot door het gebied heen. De heidevelden op het hoogterras zijn rond het jaar 1800 grotendeels aangeplant met bos (Echterbosch en Koningsbosch). Op het einde van de vorige eeuw zijn tussen de (naald-) bossen parkachtige percelen herkenbaar (mogelijk met boomopslag dichtgroeende heidepercelen of akkers, hakhoutpercelen of percelen waar tijdens de kapwerkzaamheden zogenaamde overstaanders zijn blijven staan).

HET JONGE LANDSCHAP

Vanaf het begin van deze eeuw heeft het landschap een grote gedaanteverwisseling ondergaan. In haar huidige vorm is het landschapelijke kader van het Haeselaarsbroek en omgeving een echt jong cultuurlandschap, met verharde en onverharde ruilverkavelingswegen, laanbeplanting, populierrijen, populierbosjes, naaldhoutbossen, (jonge) loofhout aanplant, akkers, weilanden, rechte kavelsloten en een gekanaliseerde, meer westelijk gelegen, Pepinusbeek (figuur 3). Hier en daar zijn nog restanten van het oude cultuurlandschap aanwezig, zoals de 'oude' Pepinusbeek uit de vorige eeuw (thans Gemeentegraaf genaamd) en een enkele houtwal. Het grootste deel van het hoogterras is weer in

FIGUUR 4. Overzicht van inrichting en landgebruik van het beheersgebied Lilbosch (situatie 1995).

landbouwkundig gebruik en er vinden groot-schalige ontgrondingen plaats. Alleen de terrasrand is nog bebost.

Het onderzochte deel van het beheersgebied van abdij Lilbosch strekt zich uit van de Pepinusbrug tot aan de landsgrens met Duitsland (grenspaal 312; figuur 4). De Pepinusbeek vormt grotendeels de oostelijke en de Gemeentegraaf de westelijke begrenzing. Het terrein bevat zowel akkers als weilanden en is doorsneden met kavelsloten. Langs deze sloten breiden de rietkragen zich de laatste jaren uit en treedt spontane opslag op. Langs de kavelsloten en andere perceelsranden is in het kader van het landschappelijk herstel jonge aanplant aangebracht. Deze bepaalt echter nog niet het landschappelijk karakter van het gebied, dat thans nog als coulissenlandschap kan worden bestempeld. De opgaande begroeiing bestaat vooral uit populierrijen en een enkel populierbosje (de 'Plantage'). Op verschillende plaatsen zijn tussen de laanpopulieren inheemse bomen zoals de Zomereik aanwezig. Midden in het beheersgebied is een

onverharde weg met een dubbele esdoornlaan aanwezig. De afgelopen jaren is ook een aantal poelencomplexen gerealiseerd: in de Walenwei, in de weites Achter 't riet en in de Grenswei.

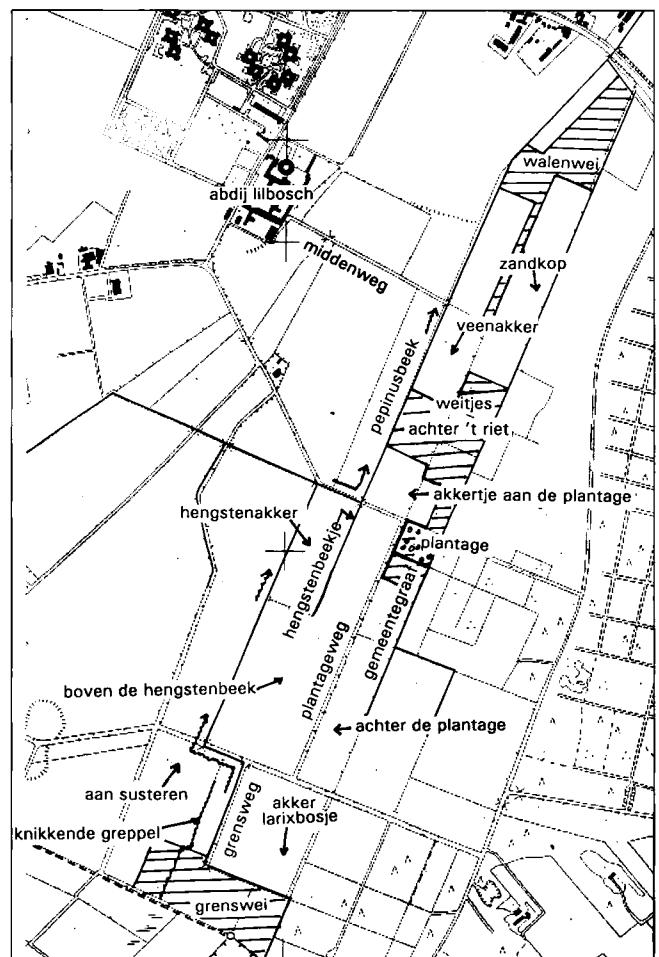
TOPONIEMEN

In het themanummer wordt in de artikelen verwezen naar namen van specifieke terreinen binnen het beheersgebied Lilbosch. In figuur 5 staan deze toponiemen vermeld.

SUMMARY

GEOMORPHOLOGY, SOIL AND LANDSCAPE OF THE HAESELAARSBROEK AREA

The article presents a short review of the geomorphological history, soil and landscape development of the Haeselaarsbroek area. The lower part of the brook is a geological relict of a valley of the river Meuse, with peat and clay soils and high groundwa-

FIGUUR 5. Overzicht van toponiemen rond Abdij Lilbosch.

ter levels. Until the end of the nineteenth century a large part of the area consisted of heather, marsh and brooks. Cultivation and drainage took place mainly in the early decades of the present century. Nowadays the Haeselaarsbroek is a large-scale agricultural landscape with roads, meadows, fields and rows of trees. From 1992 on efforts have been made to restore the ecological function of the area, based on extensive forms of agricultural use. In addition, trees have been planted, ditches have been filled in and pools have been dug.

LITERATUUR

- HISTORISCHE ATLAS LIMBURG, 1989. Landsmeer; Robas producties.
 LOCHT, B.J., 1977. De vegetatiegeschiedenis van het land van Montfort. Heemkundevereniging Roerstreek 9: 124-139.
 STIBOKA, 1965. De bodemgesteldheid van het nuilverkavelingsgebied Echt. Rapport nr. 657.
 STIBOKA, 1972. Bodemkaart van Nederland. Toelichting bij de kaartbladen 59 Peer en 60 West en 60 Oost Sittard. Wageningen; Stichting voor Bodemkartering.